

Liggande lejon, typ I

- essayer, provtryck, plåtar och grundtyper

av Mats Ingers

Tillkomsten av ett nytt 3-öres frimärke med ett liggande lejon under våren 1862 rymmer dråpliga förvecklingar, som på ett utmärkt sätt har beskrivits i Handboken del II – 1962, utgiven av Sveriges Filatelist-Förbund. Man kan förmoda att såväl herrarna i poststyrelsen som greve Per Ambjörn Sparre kunde hålla sig för skratt medan förvecklingarna pågick.

Frimärket vi skall belysa finns i två typer, 14A respektive 14B i Facitkatalogen. De kan skiljas åt med blotta ögat, men det kännetecken som oftast förknippas med typ 1 är ett litet utlöpande gravyrstreck på övre högra hörnornamentet. Strecket saknas i original-gravyren, då det tillkommit i ett senare skede av plåtframställningen.

Typ 1. Suddigare botten och ramlinjer.

Typ 2. Tydligare bottenmönster och ramlinjer.

Mats Ingers är född 1948. Under mer än ett halvt sekel har hans huvudintresse varit klassisk svensk filateli. Mellan 1980 och 1991 var han redaktör för *Skillingstryckets Primärksforum*. Han har tidigare bidragit med artiklar i *Posttryttaren* 2005, 2006, 2010 och 2012.

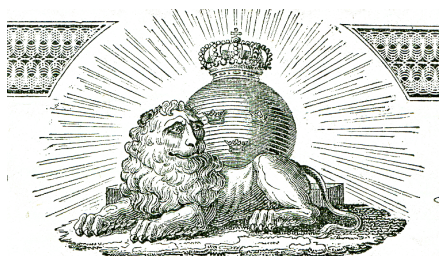
Kort historik

Sparres andra tillverkningskontrakt för frimärken skulle löpa ut med 1861. I juni samma år begärde man in anbud för ett nytt 3-årigt kontrakt. Bland Sparres konkurrenter fanns familjen Bagge, närmast företräd av Per Olof Bagge (f. 1833). Genom slugt agerande lyckades Sparre tillförsäkra sig en 10-årig förlängning redan i juli 1861. Detta skedde sedan han fått ta del av konkurrenternas förslag och getts möjlighet att lämna ett nytt, anpassat anbud.

Utredningen om lokalbrevbäringen resulterade den 9 november 1861 i ett regeringsbeslut, där den nya valören 3 öre skulle finnas tillgänglig redan den 1 januari 1862. Samtidigt pågick diskussioner inom postverket om vapenseriens framtid. Valörsiffrorna ansågs otydliga. I konstljus var det dessutom lätt att ta ett grönt 5 öres vapenfrimärke för ett blått 12 öres. Poststyrelsen stod nu inför ett svårt beslut. Det naturliga hade kanske varit att låta vapenserien ”gå i pension”, och framställa frimärken i en helt ny typ, där valören 3 öre skulle ingå. Men det fanns en hake, förutom tidsaspekten: Sparres nya kontrakt gav honom rätt till ersättning med 500 riksdaler för varje ny valör, och då ansågs detta projekt bli för dyrt.

Sedellejon förlaga

I Sparres ursprungliga anbud finns inget som tyder på att han då var medveten om planerna på en ny frimärkstyp. Bagge verkar ha varit bättre informerad. Med sitt anbud bifogade han ett graverat förslagsmärke i valören 12 öre (juni 1861), där centralmotivet var en trogen kopia av det liggande lejonet på samtida sedlar. Per Olof var förste sedeltryckare vid Rikets Ständers Banks sedeltryckeri i Stockholm. Fadern, professor Jonas Bagge (1800-1869), var chef vid samma institution.

iges Rikes Ständers

P. O. Bagges första essay, gravyravdrag 1861.

Bagges första essay existerar också i form av en ofullbordad gravyr med rättvänd bild för koppartryck. *Pöstryttaren* 1961, sidan 40.

Även om kontraktsfrågan redan var avgjord gillade poststyrelsen i huvudsak Bagges förslag. Han fick i uppdrag att inkomma med en ny, modifierad version. Den utfördes som en laverad tuschteckning i skala 1:1 på kartong. Förslaget fanns med i underlaget till regeringsbeslut om ny frimärksutgåva, och godkändes den 28 december 1861. Bagges teckning ingår numera i Postmuseums huvudsamling.

Godkänd förlaga till det nya lejonfrimärket, hösten 1861, av P. O. Bagge. Valör 12 öre, då man tidigare övervägt att byta ut hela vapenserien. Postmuseum.

Smolk i glädjebägaren

I slutet av januari 1862 fick Sparre, numera bosatt i Paris, brev från Postkammarkontoret i Sverige. Det innehöll en beställning av gravyr, tryckmateriel och tryckning av ett nytt frimärke i valören 3 öre – efter förlaga av den värsta konkurrenten P. O. Bagge. Hans godkända teckning bifogades.

Trots att det gjorts alldeles klart att det var bråttom, förhalade Sparre sitt uppdrag. Han kom med motförslag, först i form av en teckning, sedan i en något annorlunda graverad version. Teckningen förvaras på Postmuseum, liksom gravyravdrag i olika färger. Den bitvis hätska skriftväxling, där Sparre kritiserar Bagge, och Bagge ger svar på tal, lyftes fram ur Postverkets arkiv av Georg Menzinsky (*SFT* nr. 1-4/1958).

Sparres teckning, februari 1862. Postmuseum.

Sparres andra essay som gravyravdrag från våren 1862. Känd i blå, vinröd och svart färg.

Samma avdrag i svart. Längst ner med små bokstäver, har Sparre ingraverat sitt namn samt "FECIT". Det betyder "gjort av mig" på latin. Sparre var en bildad herre.

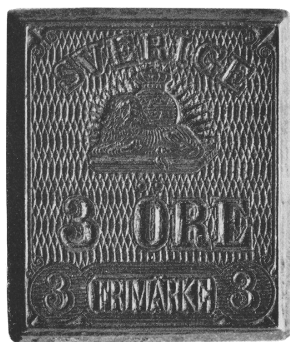
De tidigaste gravyravdragen; typ 0 och typ 1a

När Sparre sent omsider insåg att diskussionen nått vägs ände, kände han säkert av tidspressen. Den av honom hårt kritiserade förlagan utgjorde knappast en god inspirationskälla.

Han utförde först en originalgravyr med blank botten. I denna version saknas dessutom strålglorians konturer. Kopior utfördes för att ge möjlighet att testa olika bottengravyrer. Sparre provade minst en gles, avvikande guillochering (bottengravyr), innan han fastnade för den rätta. Den förkastade typen kallas typ 0.

Avdrag från en ofullbordad originalgravyr. Ett sådant, något beskuret avdrag finns på baksidan av Sparres förslagsgravyr. Postmuseum.

Kopparmatris (rättvänd bild) med bottenmönster, typ 0. Ett avdrag från en sådan stans skulle alltså ha gett ett spegelvänt tryck.

Arbetsprov med avvikande bottengravyr, typ 0. På Postmuseum finns tre sådana avdrag, varav två ingick i Järnumdonationen 1958. Patrisen är inte bevarad.

Den enda materiel från detta tidiga skede av plåttillverkningen, som överförts till Stockholm, är en kopparmatris, med rättvänd bild av typ 0. Vid min inventering i april 1997 fanns matrisen i en påse, märkt "Paket nr. 1001 F Lejontyp, 3 öre 1862". Av matrisens 3,5 mm utgjorde cirka ½ mm koppar, resten var stilmetall. Kanterna var avfasade utan plåtå. Ett eventuellt avdrag från en sådan matris skulle ha resulterat i en spegelvänd bild.

Matrisen måste ha tagits från en motsvarande *patris* (med spegelvänd bild), som inte bevarats eller finns med i några inventeringar. De avdrag av typ 0, som Åke Jönsson/Järnum donerade till Postmuseum i slutet av

1950-talet, kan alltså omöjligen ha utförts "i modern tid", utan bör ha utförts av Sparre i Paris. Men detta är en annan historia, som vi kanske får anledning att återkomma till.

Det är sannolikt att Sparre fullbordade originalgravyren, när han väl bestämt sig för slutlig utformning. Av denna moderstamp existerar ett svartavdrag på Postmuseum. Vid jämförelse med alla andra avdrag, svarta eller i färg, står detta avdrag i en klass för sig i fråga om bildskärpa. Det är det enda avtryck där man kan se vad den till synes omotivade fläcken på lejonets vänstra kontur är för något: en lock av manen! Likaså framträder många linjer, bland annat i lejonets fundament, som knappt är synliga i övriga svartavdrag, och helt osynliga i frimärket.

Det övre högra hörnornamentet saknar utlöpare, varför vi kallar denna typ för 1a. På Postmuseum finns även typ 1a i röd och blå färg. Här är detaljskärpan betydligt sämre, vilket knappast enbart kan förklaras med färg eller papper. Förmodligen är dessa avdrag gjorda med en originalstämpel, det vill säga en senare kopia av moderstämpeln.

Moderstämpelavdrag, typ 1a. Notera bildskärpan. Postmuseum.

Avdrag typ 1a, troligen från en originalstämpel. Sämre detaljskärpa.
Postmuseum.

Kvartsplåt typ 1a

Den stora stötestenen verkar ha varit att anpassa de 25 grundtyperna i kvartsplåten till tandningsverktygets fasta nålfällor. Sparre befann sig ju i Paris, där plåtarna också tillverkades.

Det första försöket resulterade i en något *för bred* kvartsplåt, där ramlinjerna vid

provavdrag dessutom framstod som ofullständiga eller oskarpa. Kvartsplåten överfördes aldrig till Stockholm, men är känd tack vare ett större provavdrag. Typen är den tidiga, det vill säga 1a utan utlöpare på det övre högra hörnornamentet. Paret har rapporterats av Peter Lorentzon. Se nästa sida.

Sparres första kvartsplåt refuserade han själv; typ 1a . Frånvaron av gravyrstrecket ledde till att Per Sjöman (felaktigt) antog, att 10-blocket tillkommit genom att moder-stampen fått göra 10 avtryck "med ungefär samma avstånd som i en karta".

Tack vare ett par, som helt överensstämmer med de två högra positionerna i övre raden i blocket, kunde existensen av den tidigare okända kvartsplåten bevisas. De båda märkesbilderna står snett i förhållande till varandra på identiskt sätt i paret och blocket.

Kvartsplåtar typ 1b

Vid det andra försöket blev plåten istället *för hög*. En fullständig plåtuppsättning (8 kvartsplåtar + två i reserv) skeppades till Stockholm. Där hoppades man förmodligen att problemet skulle gå att lösa genom att säga isär plåtarna i vågräta femstrip och jämka samman dem. Man provade på en av kvartsplåtarna, men när man skruvat fast de fem vågräta plåtdelarna på en separat träfot visade det sig att plåten istället blivit *för låg*.

Det återstod inget annat för Sparre än att satsa på en ny omgång kvartsplåtar, och nu stämde grundtypernas inbördes avstånd så pass väl, att det gick att montera ihop två fungerande tryckplåtar.

I samtliga 20 kvartsplåtar från de två sista försöken har det utlöpande gravyrstrecket på övre högra hörnornamentet tillkommit. Sådana avdrag representerar därför typ 1b.

Bevarade tryckmateriel

Med undantag för den tidigare berörda kopparmatrisen finns endast kvartsplåtar bevarade, sammanlagt 20 stycken. Av dessa

Avdrag från någon av de sista 20 kvartsplåtarna, typ 1b.

är 10 från Sparres andra misslyckade försök, där alltså en av kvartsplåtarna sågats isär och återmonterats. De resterande 10 kvartsplåtarna innefattar de 8 från plåtparet för F14A, samt två reserver. Allt förvaras i Postmuseums depå i Tumba, utom *en* av plåtparets 8 kvartsplåtar. Detta har sin speciella förklaring.

Kvartsplåtarna har ett mycket tunt skal av koppar, utfyllt med stilmetall från undersidan.

I *Filatelisten* nr. 6/2015 finns en utförlig beskrivning av kvartsplåtarna. Där redovisas också de inventeringar av materielen i Postens förvar, som är dokumenterade.

"Den Förlorade Sonen"

Albin Pihl var den förste som klart insåg att 3 öre Liggande lejon förekommer i två typer. Han publicerade sina rön 1926, tillsammans med resultatet av en inventering av bevarad tryckmateriel. Redan vid detta tillfälle saknades en av plåtparets nedmonterade 8 kvartsplåtar.

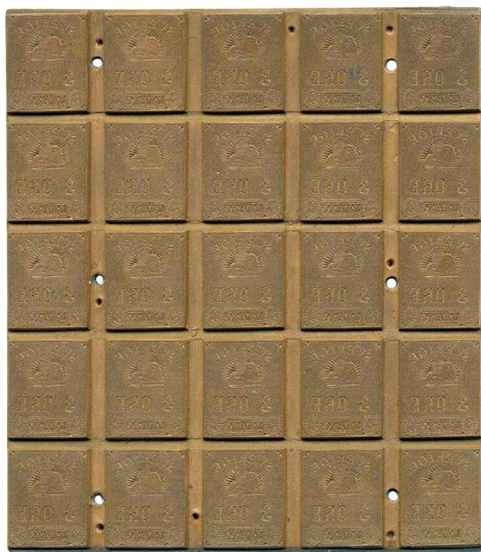
Nästa tillförlitliga inventering gjordes av Sven Åkerstedt, inför hans långa och väl-skrivna redogörelse i *Postryttaren* 1965. Även då saknades en kvartsplåt. Det skulle dröja till början av 1980-talet, innan den återfanns. Vid bouppteckningen 1982 efter en känd fi-

latelist, Georg Menzinsky, påträffades ett kuvert med ett tungt innehåll. Konvolutet bar påskriften "Lämnas till Tomas Bjäringer efter min död". Tomas lät dock återföra plåten till Postmuseum för långtidsdeponering, och där finns den alltjämt. "Den Förlorade Sonen" (Lukas 15:11-32) hade återvänt till fadershuset! Den långa frånvaren har satt sina spår. Det mest uppenbara är ett ärgangrepp mellan 3 och Ö i grundtyp 2.

Alla plåtparets 8 kvartsplåtar har skruvhål, men endast "Den Förlorade Sonen" har dessutom spikmärken. Dessa har tillkommit efter det att tryckplåtarna nedmonterats.

Svartavdrag – i dubbel bemärkelse

Spikmärkena i "Den Förlorade Sonen" stämmer väl överens med det faktum att samtliga svartavdrag som påträffats av typ 1b tycks komma från just denna kvartsplåt. Nils Strandell skulle säkert gett dem beteckningen "postuma provtryck", men det är uppenbart att det inte rör sig om egentliga provtryck, utan att de är av mer privat karaktär. De kan mycket väl ha mer än en upphovs-

"Den Förlorade Sonen" bär 8 spikmärken, förutom de 6 skruvhål som uppstått vid montering mot träfot när den ingick i tryckplåten.

man, och ha utförts vid olika tidpunkter. Varning för fantasipriser, även om de är relativt sällsynta!

Typ 1b¹, där skadan vid pilen ses som 7:e position i avdrag från "DFS". Ingick i Nils Gellerstedts donation till Postmuseum cirka 1960.

Typ 1b¹ och 1b²

Jag skulle vilja föreslå att avdrag av typ 1b delas upp i två grupper. En del av avdragen – vi för dem till typ 1b¹ – har lägre svärta och är utförda på ett uppenbart handgjort papper, som ter sig grått eller grågrönt. De kan mycket väl ha utförts på 1800-talet, men naturligtvis inte före 1863. Avdrag i den andra och sannolikt betydligt ”modernare” typen, b², har hög svärta. De är utförda på ett slätare papper, vitt eller ibland gulnat. När jag såg en kvartskarta av det här slaget vid en

Trestrip typ 1b¹ med grundtyperna 1-3. Skadan mellan 3 och Ö i grundtyp 2, beror på ärg i "DFS".
Finns ej i originalupplagan.

Kvartskarta från "DFS". Typ 1b². Monterad på del av en tandningsnyckel för 1855 års perforering.

Grundtyp 2 i "DFS" är ärgad mellan 3 och Ö.

auktionsvisning på 1990-talet, tänkte jag spontant "30- eller 40-talet".

Smala mittspalter

Svartavdraget av en hel kvartskarta har monterats mot en del av tandningsnyckeln. Man inser varför välcentererade exemplar är så ovanliga. För att få acceptabel tandning i hela kartan har man dessutom varit tvungen att anpassa spalterna mellan kvartsplåtarna. Enheter med sådan smal mittspalt är därför lätta att känna igen.

Gt 4, 5, 1 och 2 med smal spalt i mitten, då enheten innehåller frimärken från två olika kvartskartor.

Grundtypsfel i bevarade kvartsplåtar

Framställningen av kvartsplåtar innebär att en originalstämpel i ett tidigare skede har kopierats 5 × 5 gånger i ett sammanhängande stycke. Vid var och en av dessa 25 moment kan små avvikelser – grundtypsfel – uppkomma. I våra kvartsplåtar från vapenperioden finns alltid 25 grundtyper, men antalet grundtypsfel kan variera. I den senare lejontypen (typ 2, F14B) är grundtypsfelen ofta kraftiga, och det finns inte sällan flera kännetecken per grundtyp. I F14A är grundtypsfelen däremot utan undantag svåra att se. Järnockra är dessutom en färg som inte framhäver små detaljer. Det är därför inte konstigt att typ 1 inte fått sina grund-

typer beskrivna. Ett tappert försök gjordes i Handboken, del II, sidan 16 i avsnittet "Lejonmärken". Där står:

"Det förekommer mycket sällsynt några otandade provtryck i 25-block och dessa har ingående studerats. Nedan uppräknade positionsangivna typfel får därför tills vidare betecknas som typfel utan att närmare kunna hänföras till "huvudtyper" (anm.: idag använder vi termen grundtyp) eller individuella typer.

1. Över G i SVERIGE liten triangelliknande vit fläck i bottenfältet.
2. Mellan 3 och Ö två små färgfläckar omgivna av vit sky.
4. G i SVERIGE öppet nedtill i vertikala slutstrecket.
7. Över I i FRIMÄRKE brott i omramningslinjen, över Ä, R² ansats till brott.
10. På högra inre ramlinjen vid nedre hörn-ornamentet avbrott i linjen
15. Efter fotstrecket på E i ÖRE oregelbunden vit fläck.
16. Nedtill i kronan vit fläck.
17. Under lejonets mun vit fläck.
22. Under V i SVERIGE vit fläck, under R i FRIMÄRKE brott på andra nedre linjen.
24. Över V i SVERIGE vit rund fläck med brott på övre inre ramlinjen.

Förutom de här positionsangivna tydliga felen förekommer på märkena 3, 11, 13, 14, 18 och 23 mer eller mindre tydliga brott i omramningslinjerna, vita fläckar och små inhak i ramlinjerna."

Det som beskrivs i Filatelist-Förbundets handbok är avdrag från "Den Förlorade Sonen". Tydligt har man haft mer än en kvartskarta till sitt förfogande. Men av de uppräknade typfelen visar sig bara (1) vara grundtypsfel. Merparten av de övriga beskrivna typfelen skulle alltså vara att hänföra till positionsbundna fel, men trots att jag sett och positionsbestämt åtskilliga originalmärken har jag inte påträffat sådana avvikelser. Den tydligaste är (2), som ju uppkommit till följd av korrosion (ärgbildning i kopparytan). Se ovan till vänster.

Diskreta grundtypsfel

En tabell över de *verkliga* grundtypsfelen skulle innehålla ordet ”obetydlig” alldeles för många gånger, och därför nöjer jag mig med en illustration nedan.

De fel som här illustreras har påträffats i samtliga 20 kvartsplåtar, vilket demonstrerar hur oerhört exakt kopiering det blir genom galvanotypi. I den avbildade kvartskartan kan man, om tryckkvaliteten tillåter, också hitta samtliga dessa fel. För att hitta så små avvikelser på originalfrimärken krävs tur med stämpeln, en bra lupp och ett relativt skarpt tryck, bristvara på denna emission!

Fåtal plåtfel av rang

I position 58 av den ena kartan finns ett markant klichéfel, som påminner om det i Handboken beskrivna (2). Men det här är ju grundtyp 8 och alltså en helt annan position. Varianten är värd att katalogisera. När man jämför situationen för F14B, alltså typ 2 av lejonmärket, är skillnaden slående. Där finns minst fem positionsbundna typfel av samma

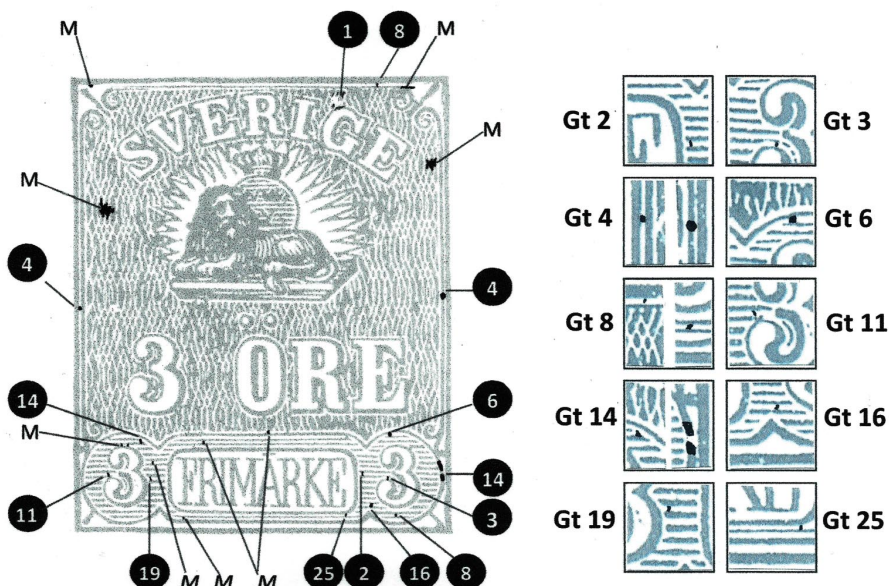
dignitet, och grundtypsfelen är som nämnts av en helt annan kaliber. Det är sannolikt att Sparre bytt plåtleverantör.

Position 58, ett samlingsvärt positionsbundet typfel.

Per Olof Bagges andra essay

Av de återstående avdragen ligger det nära tillhands att placera det ena i tiden då Sparres 10-åriga kontrakt led mot sitt slut, och frågan om vapentypsmärkena åter blev aktuell. Bottenmönstret är detsamma som se-

Grundtypsfel i Liggande lejon, typ I. Gt 1 motsvaras i samtliga bevarade 20 kvartsplåtar av en liten fördjupning på rätt ställe, men syns oftast ej i tryck. M visar en del liknande ”fel”, som finns i flera grundtyper (matrisfel).

nare kom att väljas för ringtypsmärkena. Den troliga förklaringen är att Per Olof Bagge gjorde ett försök att övertyga Poststyrelsen om att hans lejonmärke borde bli vapentypens efterföljare. Själv har jag alltid haft svårt med lejonets huvud, som gett associationer till jultomten, och Bagges ansträngning var som bekant förgäves.

P. O. Bagges andra förslagsgravyr, sannolikt från 1871.

Bottengravyrerna i Bagge II är densamma som hos ringtypsfrimärkena.

Det finns en omständighet, som ändå bör beaktas när det gäller tidpunkten för gravyrernas tillkomst. Avdraget är känt i samma gråblå färgton som Bagges första essay från 1861. Den lilla osäkerheten får vi leva med!

Bagges gravyr för koppartryck

Det sista avdraget är också en essay som tillskrivits P. O. Bagge. Mer sannolik som upphovsman är dock fadern, professor Jonas Bagge. Postmuseum ställer i sin huvudsamling ut ett flertal varianter av gravyrerna, som är utförd i koppartryck. Det finns både otandade och tandade avdrag i flera färger: mörk karmin, blålila, grönaktigt blå och mörkblå. Postmuseum förvarar också tryckplåten, som upptar 6×4 märken, i stående format. Årtalet 1860 nämns i texten på bladen.

Poststyrelsen övervägde vid aktuell tidpunkt att övergå från boktryck till koppartryck. Den essay som med säkerhet utförts av P. O. Bagge finns som nämnts i en ofullbordad version för koppartryck.

Provtrycket i koppartryck nedan är så överlägset P. O. Bagges alster, både i fråga

Avdrag i koppartryck, troligen ca 1860. Sannolikt graverad av Jonas Bagge. Han var far till Per Olof och Jacob Bagge, som övertog frimärkstilverkningen i Sverige vid P. O. Bagges oväntade fränfalle i mars 1872.

om komposition och gravyr, att man har mycket svårt att tänka sig att han skulle vara upphovsman. Det är det enda alster, där lejonen ter sig djuriska. När Lauson Stone ställde ut en serie av dessa avdrag på världs-

utställningen Stockholmia 1986 angav han Jonas Bagge som upphovsman, och jag vill ansluta mig till den uppfattningen.

Epilog

Lejonfrimärket föddes under svåra vändor. Det ersatte det provisoriska bruna lokalmärket, men blev redan från första leverans i augusti 1862 betraktat som en nödlösning. Man släppte inte ut frimärket till allmänheten förrän omkring den 1 december. Kvaliteten i utförandet var helt enkelt för dålig, ramlinjerna ofta otydliga, bottenfältet mer eller mindre grötigt. Det blev reklamation hos Sparre, som enligt gängse skrivningar genast satte igång med en ny gravyr. Även vid tillverkningen av den nya tryckmaterielen spökade de horisontella spalterna. Varje kvartsplåt av typ 2 är uppsågad i två 10-block och ett 5-strip.

Men gjorde verkligen Sparre en helt ny gravyr för 3 öre lejon typ 2? Svaret är sannolikt nej. Sparre har förmodligen arbetat i en nytagen kopia av originalgravyren, en originalstämpel, där det utlöpande gravyrstrecket i det övre högra hörnornamentet saknas. Där har han utfört retuscheringar, som visserligen gjorde ramlinjerna jämntjocka, men till priset av att långsidorna sluttar något nedåt – inåt. Lejonet är exakt detsamma, och varje streck i bottenmönstret överensstämmer, även om bakgrunden på något sätt gjorts luftigare. Först i augusti 1863, när den första leveransen av märket från de nya plåtarna fullgjordes, kunde Sparre pusta ut.

Referenser

Ingers, Mats,

3 öre lejon, typ 1, vår fulaste klassiker.
Skillingtryckets frimärksforum 1993:2, s. 56-59.

Ingers, Mats,

Liggande lejon, typ 1 – nya rön kring plåt-tillverkningen.
Filatelisten 2015:6, s. 16-20.

Ingers, Mats,

Provtryck för lejonmärken på auktion.
Skillingtryckets Frimärksforum 1995:2, s. 60-63.

Ingers, Mats,

Äldre svenska provtryck och essayer, del II.
Skillingtryckets Frimärksforum 1997:2, s. 54-57.

Ingers, Mats,

Äldre svenska provtryck och essayer, del III.
Skillingtryckets Frimärksforum 1997:3, s. 58-61.

Pihl, Albin,

3 öre lejon typ 1 och typ 2.
Svensk Filatelistisk tidskrift 1926, s. 233-238.

Åkerstedt, Sven,

Det förargelseväckande lejonet.
Postryttaren 1965, s. 125-132.

Åkerstedt, Sven (red.),

Handbok över Sveriges frankotecken 1855-1963, del 2:
Lejonmärkena 1862-1872 (av Georg Menzinsky).
Stockholm 1962.

Åkerstedt, Sven,

Kring 1860-talets frimärken i lejontyp och deras tillkomsthistoria.
Postryttaren 1961, s. 29-48.